

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 251

FELSEFÎ KELÂMUDA UMÛR-İ ÂMME

Dr. Zübeyir BULUT

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj&Kapak
FCR

Baskı / Cilt

SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi Kültür Çarşısı No: 7 / 101-102
İskitler – Ankara Tel: 0 312. 341 00 02
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Ekim 2017

ISBN: 978-605-9652-49-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

FELSEFÎ KELÂMDA UMÛR-İ ÂMME

Dr. Zübeyir BULUT

Ankara 2017

Zübeyir BULUT

1961 Çorum doğumlu olan Zübeyir Bulut, ilk ve orta öğrenimini Ankara’da tamamladı. 1990’da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Lisansını, 1995’de Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelâm) Anabilim Dalı’nda “*Kur’an’da Egemenlik Meselesi*” konulu tezle Yüksek Lisansını ve 2003’de “*Hanbeli Akaid Sistemi*” konulu tezle Doktorasını tamamladı. 1995-1996 yılları arasında araştırma bursuyla Amman/Ürdün’de bulundu. 1996-2010 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığının değişik birimlerinde öğretmen ve uzman olarak görev yaptı. 2010 yılında Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Yardımcı Doçent kadrosuna atandı. 2011 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi İDKAB Eğitimi Bölümü’ne atandı. 2012 yılında Bölümün İlahiyat Fakültesi’ne aktarılmasıyla AİBÜ İlahiyat Fakültesi’ne geçti.

Haberi Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar (Fecr Yay. Ankara 2015) başlıklı yayımlanmış bir kitabı, Kelâm, din eğitimi, Alevilik-Bektaşilik düşüncesi alanlarında yayımlanmış makaleleri ve sunulmuş bildirileri bulunmaktadır. Çalışma alanını Ehl-i Hadis, Selefîyye, Hanbelilik, Alevilik-Bektaşilik Düşüncesi, Kelâm-Ahlak İlişkisi, Felsefi Kelâm, İDKAB Öğretim Programları, Özel Eğitim ve Din Eğitimi konuları oluşturmaktadır.

Evli ve iki çocuk babası olan yazar halen AİBÜ İlahiyat Fakültesi İDKAB Eğitimi Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR -----	8
ÖN SÖZ -----	9
GİRİŞ	
FELSEFÎ KELÂMİN TEŞEKKÜLÜ -----	13
1. Felsefî Kelâmın Hazırlık Aşaması: Gazzâlî'nin Rolü-----	15
2. Felsefî Kelâmın Kurucusu Olarak Fahreddin Râzî-----	23
3. Seyfeddin Âmidî'nin Katkısı-----	40
4. Felsefî Kelâmın Zirve İsmi: Nasîruddin Tûsî-----	46
5. Meze Sonrası Kelâmın Belli Başlı Temsilcileri-----	55

BİRİNCİ BÖLÜM

UMÛR-İ ÂMMENİN KELÂM İLMİNE GİRİŞİ -----	61
1. İbn Sînâ'dan Râzî'ye Giden Süreçte Umûr-i Âmme-----	61
2. Râzî'nin Umûr-i Âmme Kavramsallaştırması-----	64
3. Râzî Sonrası Dönem Filozoflarında Umûr-i Âmme-----	65
4. Felsefî Kelâm Eserlerinde Umûr-i Âmme İncelemesi-----	69
5. Umûr-i Âmmenin Kelâm İlmi Açısından Önemi-----	76

İKİNCİ BÖLÜM

UMÛR-İ ÂMME: ONTOLOJİK MESELELER -----	83
1. Varlık ve Yokluk-----	83
1.1. Varlık ve Yokluğun Tanımı-----	83
1.2. Varlığın Ortaklığı ve Teşkiki-----	89
1.3. Varlığın Mahiyete Eklenmesi-----	92
1.4. Varlık ve Yokluğun Mahiyetlere Yüklenmesi-----	97
1.5. Zihnî Varlık ve Haricî Varlık-----	100
1.6. Varlığa İlişkin Bazı Hükümler-----	106
1.7. Şeylik ve Varlığın Birbirini Gerektirmesi-----	109

1.8. Hal ve Madumun Nefyi-----	113
1.9. Varlık ve Yoklukta Mutlak ve Özel Ayrımı-----	118
1.10. Meleke Yokluğunun Mevzuya İhtiyacı-----	119
1.11. Yoklukların Birbirinden Ayrılması-----	120
1.12. En Özel ve En Genelın Yokluğu-----	123
1.13. Yokluğun Tasavvuru-----	124
1.14. Madumun İadesi-----	129
2. Mahiyet-----	132
2.1. Mahiyet, Hakikat ve Zat-----	133
2.2. Tümelin Kısımları-----	135
2.3. Basit ve Birleşik Mahiyet-----	136
2.4. Mahiyetlerin Yaratılmışlığı Meselesi-----	140
2.5. Mahiyeti Oluşturan Parçaların Hükümleri-----	146
2.6. Teşahhus-----	152
3. Birlik ve Çokluk-----	154
3.1. Birlik ile Varlık Arasındaki Fark-----	155
3.2. Birliğin Tanımlanamazlığı-----	156
3.3. Birliğin Dış Dünyada Sabit Olmaması-----	157
3.4. Birlik ile Çokluk Arasında Karşılıklılık-----	157
3.5. Birliğin Kısımları-----	158
3.6. Karşılıklı Olma-----	163
4. Zorunluluk, İmkân ve İmkânsızlık-----	169
4.1. Zorunluluk, İmkân ve İmkânsızlığın Tarifi-----	172
4.2. Akledilirlerin Zorunlu, Mümkün ve İmkânsız Şeklinde Bölümlenmesi-----	173
4.3. Zaruret ve İmkânın Kısımları-----	175
4.4. Zorunluluk, İmkân ve İmkânsızlığın Sübütülüğü-----	177
4.5. Mutlak Zorunluluk, İmkân ve İmkânsızlık-----	181
4.6. Zorunlunun Özellikleri-----	182
4.7. Zorunlu Mevcudun Varlık ve Zorunluluğunun Hakikatıyla Aynı Olması-----	183
4.8. İmkân, Varlık ve Yokluğun Mahiyete Arız Olması-----	188
4.9. Müessire İhtiyaç Duymanın Sebebi-----	189

4.10. Mümkünün Failden Alınmış Varlığının Zorunluluğu -----	190
4.11. İstidadî İmkân-----	191
4.12. Mevcudun Bizzat ve Bi'l-araz, Zorunlu ve Mümkün Diye Ayrılması -----	192
4.13. İmkân-----	193
4.14. Mümkünün Müessire İhtiyacı -----	195
5. Kıdem ve Hudûs -----	199
5.1. Kadim ve Hâdis -----	200
5.2. Önceliğin Teşvik ile Yüklem Yapılması -----	201
5.3. İkinci Kadimin Nefyi-----	204
5.4. Hâdiste Madde ve Müddetin Zorunsuzluğu -----	204
5.5. Kadimin Yokluğunun İmkânsız Oluşu -----	205
6. İllet ve Malûl -----	206
6.1. İllet ve Malûlün Tarifi-----	207
6.2. Dört İllet: Fail, Maddî, Sûrî ve Gâî İlletler -----	208
6.3. Dört İlletin Değişik Görünümleri-----	215
6.4. Teselsülün İptali-----	217
6.5. Malûlün Varlık ve Yoklukta İllet ile Uyuşması-----	229
6.6. Bir Şeyin Aynı Anda Başkasının Kâbil ve Faili Olmaması -----	230
6.7. İlletin Malûle Nispeti -----	231
6.8. İllet veya Malûle Eşlik Eden Şeyin Kendisinden Farklı Olması	231
6.9. Unsurların Birbirinin Zati İlleti Olmaması-----	232
6.10. İnsan Fiillerinin Sudur Şekli-----	233
6.11. Cismanî Güçlerin Etki Şekli ve Sonluluğu -----	234
6.12. Malûlün İllete Varlıkta ve Yoklukta İhtiyacı -----	237
SONUÇ -----	241
KAYNAKÇA -----	253
DİZİN -----	259

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
tah.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs.	: tarihsiz
vb.	: ve bunun gibi
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve saire

ÖN SÖZ

Umûr-i âmme, felsefede metafiziğin zorunlu ve mümkün mevcutlar arasında ortak ve genel olan ontolojik meselelerinin incelendiği giriş bölümüdür. Genel şeyler, genel bahisler, genel konular ve genel durumlar şeklinde değişik terkiplerle tercüme edilen umûr-i âmme, aslında “el-umûru’l-âmme” (الأمور العامة) ibaresinin Osmanlıca terkibe dönüştürülmüş halidir. Başlangıçta felsefeye ait bir bahis olan umûr-i âmme, mütekaddimîn döneminin sonlarından itibaren başlayan bir süreç içinde müteahhirîn kelâm döneminin ayırıcı özelliklerinden biri olarak kelâm araştırmalarına da dâhil olmuştur.

Felsefî kelâm olarak da adlandırılan müteahhirîn kelâm döneminde mütekaddimîn kelâmının iknaî yöntemleri geri plana itilerek burhanî yöntem öne çıkarılmış, tahkik tarzı araştırma yapılmış, orta dönem mütekaddimîn müelliflerinin de eserlerinde yer verdiği mukaddimât bölümü mantıkla güçlendirilmiş ve özellikle de metafiziğin varlık ve yokluk, mahiyet, birlik ve çokluk, zorunluluk, imkân ve imkânsızlık, hudûs ve kıdem, illet ve malûlden ibaret olan umûr-i âmme bahisleri iktibas edilerek kelâmın temeli sağlamlaştırılmıştır.

Türkiye’de çeşitli yönlerden yapılacak umûr-i âmme araştırmasına duyulan ihtiyaç varlığını henüz devam ettirmektedir. Bununla birlikte bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinde kimi filozof ve kelâmcıların varlık, mahiyet, zorunluluk, imkân, imkânsızlık ve illiyet gibi umûr-i âmme meselelerinden biri veya birkaçı hakkındaki görüşlerinin araştırıldığını görmekteyiz. Bu konudaki en kapsamlı çalışmanın Arıcı tarafından *Fahreddin Râzî Sonrası Metafizik Düşünce: Kâtibî Örneği* adıyla kitaplaşmış doktora teziyle ortaya konmuş olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışma, umûr-i âmme kavramsallaştırmasının tarihini, önemli temsilcilerini ve nasıl geliştiğini ele almıştır. Fakat Arıcı’nın araştırması umûr-i âmmenin felsefedeki seyrini incelemeye hasredilmiş ve çalışmanın kapsamlılığı sebebiyle ilgili

konu sınırlı düzeyde incelenmiş bulunmaktadır. Bu manada anılmaya değer bir diğer araştırmanın İbiş tarafından kaleme alınan *Kelâm ve Metafizik İlişkisi -Cürcânî Örneği-* adlı kitap çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Aslında kelâmın metafizikleşme iddiasına odaklanmış bir çalışma olan bu eserde “Genel Durumlar (Ontoloji Bahisleri)” başlığıyla ele alınan umûr-i âmme meselesi özellikle Cürcânî’nin (ö. 816/1413) eserleri çerçevesinde sınırlı olarak ortaya konmuştur. Mesela böyle bir başlık altında ontolojinin en temel kavramı olan varlık kavramına doğrudan bir alt başlık açılmaması ve Cürcânî’nin en azından zorunluluk, imkân ve imkânsızlık başlığı altında yer verdiği hudûs ve kıdem meselesine hiç değinilmemesi yazarın bu bahsi bizim düşündüğümüz gibi planlamadığı şeklinde yorumlanmaya açık durmaktadır. Felsefî kelâm ve umûr-i âmme incelemesini amaçlamamış olsa da kıdem-hudûs ve illet-malûl dışındaki dört ontolojik bahsi “varlık” başlığı altında mütekelim Tûsî (ö. 672/1274) ve şârihleri perspektifinden ele almış bir çalışmanın Şirinov’a ait *Nasîruddin Tûsî’de Varlık ve Uluhiyet* adlı doktora tezi olduğunu söylemek mümkündür. Tekin tarafından yapılan *Tûsî’nin Tecridü’l-İtikad’ı ve Şerhlerinde Varlık ve Mahiyet* adlı doktora tezi de kıdem-hudûs ve illet-malûl maddeleri hariç diğer dört ontolojik meseleyi yine Tûsî’nin *Tecrid’i* ve belli başlı şerhleri üzerinden incelemesi bakımından kapsamlı bir umûr-i âmme araştırması olmamakla birlikte belirlenen konular çerçevesinde yapılmış bir çalışma olarak bilimsel değer taşımaktadır. Aynı şekilde Shihadeh, Şirinov, Türker, Arıcı, Altaş, Alper ve Aydın gibi araştırmacılara ait bazı makaleler de ya belli bir meseleyi incelemesi ya da müteahhirîn kelâmının karakteristiğini ortaya koyması bakımından oldukça değerli araştırmalar olarak anılmayı hak etmektedir.

Bütün bu araştırmalar, neticede alana bir katkı sağlaması açısından önemli olsa da bizim “Felsefî Kelâmda Umûr-i Âmme” başlığı altında spesifik olarak araştırdığımız meseleyi bütün yönleriyle kapsamak ve incelemekten uzak bulunmaktadırlar. Bilhassa kelâm alanında felsefe ile kelâmın buluştuğu noktaları önceleyecek araştırmalara duyulan ihtiyaç hâlâ devam etmektedir. Böyle bir çalışmayı yapmakla hem filozofların kelâma katkılarını hem de müteahhirîn dönemi kelâmcılarının ke-

lâm araştırmalarına nasıl bir ivme kazandırdıklarını tespit etmiş olacağız. Bu çalışmayla aynı zamanda kelâm, felsefe, mantık, tasavvuf ve fıkıh gibi Müslüman âlim ve düşünürler tarafından araştırma yapılan disiplinlerin birbirini nasıl etkilediğini, sorumlu bir tabir olmakla birlikte özgün bir “İslâm düşüncesi” kurma idealinde nasıl bir misyon üstlendiklerini ve iş bölümü yaptıklarını da görmeye çalışacağız.

Biz bu çalışmaya, Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) zeminini hazırladığı, Fahreddin Râzî’nin felsefe ile kelâmı mezcederek kuruluşunu sağladığı ve Tûsî’nin *Tecrîd* kitabında burhan metodunu sıkı bir şekilde uygulamak ve umûr-i âmme bahislerine ilk defa bu isim altında yer vermek suretiyle geliştirdiğı felsefi kelâmın teşekkül sürecini ortaya koyarak başlamanın daha yararlı olacağını düşündük. Bu nedenle süreci Cüveynî’nin yöntem eleştirileriyle başlatmak ve Tûsî sonrası dönemde bu tarz kelâm araştırmaları yapan âlim ve düşünürlerin çalışmalarına değinmek istiyoruz.

Felsefi kelâmın teşekkül sürecini konu alan giriş bölümünü umûr-i âmmenin kelâm ilmine girişi ve umûr-i âmme incelemesinin kelâm ilmi açısından önemini inceleyen birinci bölüm takip etmektedir. “Umûr-i Âmme: Ontolojik Meseleler” başlıklı ikinci bölümü altı ana başlık altında düzenledik. Birinci başlıkta varlık ve yokluk meselesini, ikinci başlıkta mahiyet meselesini, üçüncü başlıkta birlik ve çokluk meselesini, dördüncü başlıkta zorunluluk, imkân ve imkânsızlık meselesini, beşinci başlıkta kıdem ve hudus meselesini, altıncı başlıkta illet ve malul meselesini inceleyeceğiz. Tûsî’nin üç fasıl altında ele aldığı altı ontolojik bahis İcî (ö. 756/1355) ve Cürçânî (ö. 816/1413) tarafından beş başlık altında incelenmiştir. Bu düşünürler hudûs ve kıdemi aralarındaki bağlantıyı dikkate alarak zorunluluk, imkân ve imkânsızlık başlığı altında mütalaa etmişlerdir. Altı bahsin farklı bir tasnifle ayrı ayrı ele alındığı ilk eser görebildiğimiz kadarıyla Tefâtânî’nin (ö. 792/1390) *Şerhu’l-Makâsîd*’idir. Biz de bu çalışmayı esas alarak ontolojik meseleleri altı madde halinde incelemeye karar verdik. Umûr-i âmme konularını incelemeye *Tecrîdü’l-itikâd* ve şerhlerini esas alacağız, ama gerektiğçe Tûsî’nin *Telhîsu’l-muhassal* ve *Fusûl* gibi

diğer kelâm kitaplarına ve felsefî kelâmın Râzî ve Cürçânî gibi diğer önemli temsilcilerinin ilgili eserlerine de başvuracağız.

Çok sayıda müteakillimin eser verdiği bu geniş müteahhirîn kelâm dönemini tüm mümessilleriyle araştırmanın çalışmamızı nicelik fazlalığı içinde ağırlaştıracağını ve tespit yapmamızı zorlaştıracığını düşünerek araştırma alanımızı ileri gelen filozof kelâmcılardan Râzî, Âmidî, Tûsî, Hillî, İcî, Tefîzânî, Ali Kuşçu, Cürçânî, İsfahânî ve Lâhicî ile sınırladık. Girişte felsefî kelâm ya da müteahhirîn dönemi kelâmının teşekkül ve gelişimine yer verecek olsak da konumuzu umûr-i âmme ile sınırladık. Umûr-i âmme bahislerini kelâmcılardan önce filozofların tertip edip incelemiş olmaları hasebiyle bazı filozofların bu kavramsallaştırmadaki katkılarına değinmeden geçemeyeceğiz. Bu manada İbn Sînâ, Behmenyar, Gazzâlî, Urmevî, Ebherî (ö. 663/1265 [?]) ve Kâtibî'nin bu meseleyle ilgili felsefî düzeyde ne gibi katkılar sağladıklarına da değineceğiz.

Biz bu çalışmada felsefî kelâmı bir bütün olarak değerlendirmek istediğimiz için mezhebî aidiyetleri öne çıkarmadık. Tûsî'nin İmamiye Şiasına mensup olması onun Sünnî kelâmcıların da referansı olacak eserler vermesini engellemediği için itikadî mezhep aidiyetlerine bağlı bir araştırma yaparak İslâm kelâmındaki değişim ve gelişimi bütün olarak görme ve değerlendirme yolunda kendi önümüze setler örmenin fayda sağlamayacağını düşünüyoruz. Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Şia'sıyla İslâm kelâm tarihini geçişkenlik ve etkileşimleriyle birlikte ele almanın gerçeği objektif olarak keşfetmemiz açısından daha doğru olduğunu mülâhaza ediyoruz.

Bu çalışmanın hazırlanmasında öneri, eleştiri, tartışma ve tashih şeklinde katkıda bulunan hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bolu 2017
Dr. Zübeyir Bulut